

1.01
Prejeto 6. 11. 2012

UDK 328(497.1Beograd): 355.469.2"1941"

Mojca Šorn*
Jure Gašparič**

Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije na pragu druge svetovne vojne: priprava na zračni napad in evakuacijo

IZVLEČEK

Izvleček: Evropske države so se že ob koncu prve svetovne vojne zavedale, da bodo vojaška strategija in vojaški spopadi v prihodnosti dosegli povsem nove razsežnosti, in da tarče letalskih napadov ne bodo le vojaki na fronti. V članku so obravnavane priprave jugoslovanske Narodne skupščine na vojno, ki so se začele sredi leta 1939, le malo pred njeno razpustitvijo. Usmerjene so bile v načrtovanje ustreznih zaklonišč in pripravo evakuacije, ki bi omogočila nemoteno delo poslancev.

Ključne besede: Kraljevina Jugoslavija, Narodna skupščina, protiletalska obramba, gradnja zaklonišč, evakuacija, vojna

ABSTRACT

NATIONAL ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AT THE BRINK OF WORLD WAR II: AIR-RAID PREPARATIONS AND EVACUATION

Already at the end of World War I the European countries were well aware that in the future military strategy and military conflicts would gain completely new dimensions and that not only soldiers at the fronts would be the targets of airstrikes. The following article discusses the war preparations of the Yugoslav National Assembly, starting in the middle of 1939, only shortly before it was dissolved. The preparations involved the planning of suitable shelters and evacuation, which would allow the Members of the Assembly to keep working without interruptions.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, National Assembly, air-raid defences, shelter construction, evacuation, war

* dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: mojca.sorn@inz.si

** dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: jure.gasparic@inz.si

Priprava države na zračne napade

Evropskim državam je bilo že ob koncu prve svetovne vojne jasno, da bodo vojaška strategija in vojaški spopadi v prihodnosti dosegli povsem nove razsežnosti. Zavedale so se, da tarče letalskih napadov oziroma bombardiranj v primeru nove vojne ne bodo le vojaki na fronti, temveč tudi civilno prebivalstvo v zaledju, zlasti prebivalstvo večjih mest, industrijskih krajev, naselij ob pomembnih prometnih poteh in križiščih. V začetku tridesetih let prejšnjega stoletja je tudi Jugoslavija sklenila, da je nujno treba na morebitne zračne napade oziroma na obrambo pred zračnimi napadi poleg vojske pripravljati tudi civilno prebivalstvo in druge nevojaške, a vitalne institucije v zaledju.

Minister za vojsko in mornarico je leta 1932 na predlog inšpektorja kopenske obrambe in na osnovi § 192 Zakona o ustroju vojske in mornarice ter § 26 Uredbe o Inšpekciji kopenske obrambe izdal Opšti uput za rad u cilju odbrane zemlje na slučaj neprijateljskog napada iz vazduha.¹ Navodila, ki so pomenila temelj protizračne obrambe, so ločila aktivna, pasivna in pomožna obrambna sredstva. Za vodenje obrambe z aktivnimi sredstvi so bili zadolženi organi vojske, za obrambo države in prebivalstva s pasivnimi sredstvi pa so bili zadolženi številni organi vojne oblasti (Inšpekcija kopenske obrambe, Komande armadnih oblasti, Komande divizijskih oblasti, komandanti mest kot izvršni organi komand armadnih in divizijskih oblasti), organi oblasti notranje uprave (Ministrstvo za notranje zadeve, splošne upravne oblasti: bani, sreski načelniki, mestni načelniki) in mestne oblasti. Za protiletalsko obrambo so bili zadolženi tudi vsi ostali organi vrhovne državne uprave, se pravi vsa ostala ministrstva z ustreznimi organi, in javne ter privatne ustanove, društva ipd.²

Konec tridesetih let 20. stoletja je minister za vojsko in mornarico izdal vse več zaščitnih ukrepov: 15. aprila 1939 je bila v Službenih novinah Kraljevine Jugoslavije objavljena Uredba o zaščiti prebivalstva v vojnem času,³ 6. maja 1939 pa je Uredba osrednje vlade o zaščiti pred zračnimi napadi izšla tudi v slovenskem Uradnem listu.⁴ Načrt obrambe pred zračnimi napadi je zajemal teritorialno zračno obrambo kot aktivno obrambo in zaščito prebivalstva ter njegovega imetja pred zračnimi napadi kot pasivno obrambo. Zračna zaščita je bila sestavljena iz kemijske, zdravstvene in tehnične službe, vključevala je tudi druge pomožne službe, npr. propagando, tečaje in vaje, predvidevala pa je tudi evakuacijo prebivalstva. Pripravljalna dela za zaščito države in prebivalstva pred zračnimi napadi so prevzele banske uprave in posamezni krajevni odbori. V krajih z nastanjenimi vojaškimi

¹ Opšti uput za rad u cilju odbrane zemlje na slučaj neprijateljskog napada iz vazduha. Beograd 1932.

² Prav tam, str. 39–53.

³ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 15. 4. 1939, Uredba o zaščiti od vazdušnog napada.

⁴ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 6. 5. 1939, Uredba o zaščiti pred zračnimi napadi.

enotami je bil poveljnik vojaška oseba, v krajih brez vojaštva pa so poveljniki zračne obrambe lahko postali civilisti.⁵

V okviru pasivne obrambe je bilo na temeljih Opšteg uputa v letih pred drugo svetovno vojno izpostavljeno in obravnavano predvsem vprašanje gradnje zaklonišč oziroma preurejanje ustreznih prostorov v zaklonišča. Ta naj bi poleg zaščite pred zračnimi napadi zadostila tudi standardom protipožarne varnosti, ščititi pa bi morala še pred bojnimi strupi oziroma pred škodljivimi kemijskimi sredstvi. Nič manj pomembne niso bile priprave za evakuacijo in nadomestno nastanitev. Namen teh ukrepov je bilo kar se da znižati število ogroženih oseb v večjih mestih in ne nazadnje omogočiti nemoteno delovanje posameznih pomembnejših služb.⁶

Narodna skupščina v pripravi na vojno

Oktroirana ustava iz leta 1931 kot tudi poslovnik Narodne skupščine nista vsebovala posebnih določb o delu parlamenta med vojno. § 60 Ustave je zgolj določal, da se Narodna skupščina sestaja v Beogradu, če pa je v primeru vojne prestolnica premeščena, se sestane v kraju, ki se določi s kraljevim ukazom. Skupščina naj bi torej v vsakem primeru funkcionirala naprej in sprejemala usodne odločitve v usodnih trenutkih. Sredi leta 1939 so tako tudi v parlamentu začeli s pripravami na vojno in morebitne zračne napade. Maja je predsednik Narodne skupščine za izvedbo ukrepov, povezanih s pasivno obrambo, pooblastil skupščinskega inženirja Vladislava Čeha in zaprosil komandanta beograjskega vojnega okrožja, naj mu dostavi vsa potrebna navodila.⁷

Delo je steklo in kmalu nato je predsednik Narodne skupščine skladno s predpisi Uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi, navodili za njeno izvedbo⁸ in Zakonom o poslovnem redu v Narodni skupščini, Pravilnikom o organizaciji službe v Narodni skupščini in skupščinskih uslužbencih odredil, da se v Narodni skupščini ustanovi poseben odsek za zaščito pred zračnimi napadi. Odsek je vodil interni zaupni protokol, imel je svoj pečat in prav tako interni zaupni arhiv. Za vodenje odseka so bili zadolženi Bogoljub Knežević kot načelnik splošnega oddelka in Vladislav Čeh kot inženir – šef tehničnega odseka, ter njuna namestnika Milan Marković, šef stenografskega biroja, in Jovan Milić, šef kabineta predsednika skupščine. Naštete odbornike je predsednik skupščine pooblastil, da iz vrst skupščinskih uslužbencev oblikujejo druge potrebne službe (požarno, sanitetno-kemijsko, elektro-strojno idr.), pri čemer je poudaril, da bo za pomožno administracijsko osebje poskrbel Splošni oddelek.⁹

⁵ Prav tam.

⁶ O tem Mojca Šorn: Sistem protiletalske obrambe v Dravski banovini in v času druge svetovne vojne (s poudarkom na Ljubljani). V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2010, št. 3, str. 27–36.

⁷ Arhiv Jugoslavije 72, Narodna skupština (dalje AJ 72), Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 3365.

⁸ Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 22. 4. 1939, Uputa za njeno izvedenje.

⁹ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 6 in št. 3396.

Dogovori o skupščinskem zaklonišču so se začeli junija 1939. Skladno z zahtevami Uredbe o zaščiti pred zračnimi napadi in navodili za njeno izvedbo je skupščina izdelala projekt t. i. stalnega podzemnega zaklonišča, ki naj bi se nahajalo v Beogradu, ob Domu Narodne skupščine – impozantni, šele tri leta odprti novogradnji. Projekt je poslala v pregled in odobritev Osrednjemu odboru pri Inspekciji kopenske obrambe.¹⁰

Projekt podzemnega zaklonišča je vseboval številne podrobne načrte. Ker zaradi finančnih in statično-tehničnih razlogov ni bilo mogoče predvideti zaklonišča v sami zgradbi, so bili izdelani načrti za stalno podzemno zaklonišče izven nje – v smeri proti Takovski ulici. Ta lokacija je bila izbrana za najprimernejšo, saj je bil dostop do zaklonišča direktno iz stavbe: po dveh stopniščih v neposredni bližini dvorane za plenum in kabineta predsednika vlade in skupščine. Načrt je predvideval gradnjo zaklonišča na globini 10 metrov, pri čemer je bil zaradi podatkov o uničevalnih učinkih bomb na globini 4 metrov med zakloniščem in zemeljsko površino predviden močan sklop armiranega betona. Vse vertikalne in horizontalne konstrukcije zaklonišča naj bi bile betonske, notranji zidovi pa bi bili ometani z materialom, ki ne prepušča vlage in vode. V načrtu sta bili predvideni zaklonišči A in B. Zaklonišče A bi moralo biti dokončano čim prej, zaklonišče B pa bi bilo narejeno glede na možnosti in potrebe v roku, ki ga je predvidela Uredba. Zaklonišče A naj bi sprejelo od 260 do 390 oseb. Za primer, da zaradi finančne situacije ne bi bilo mogoče narediti celotnega zaklonišča A, je projekt predvidel parcialno izvedbo: zaklonišče B s kapaciteto od 140 do 200 oseb naj bi uredili na levi strani prostora, predvidenega za zaklonišče A, na kateri je bil v ta namen razširjen hodnik in temu dodan še en izhod. Za zaklonišče A je bilo predvidenih 5 vhodov/izhodov, v to število sta bila všteta tudi dva neposredna izhoda iz same zgradbe, vezana na obstoječa stopnišča. Za primer parcialne izvedbe zaklonišča so bili predvideni 3 vhodi/izhodi, v to število je bilo vključeno obstoječe stopnišče iz same zgradbe. Skladno s predpisi naj bi bilo zaklonišče varno tako pred samim uničevalnim učinkom bomb kot tudi pred strupenimi plini. Da bi bilo res tako, so predvideli ustrezne inštalacije, od ventilacije, naprav za kisik, naprav za izločanje atmosferskih in terenskih vod, bidonov za pitno vodo, rezervne električne centrale, rezervoarja za zbiranje podzemne vode, pribora za prvo pomoč, telefonske in megafonske centrale, do zalog konzervirane hrane in osnovnega gradbenega materiala, pohištva (stolov, klopi), stranišč in pisoarjev, vse skupaj pa bi varovala posebna vrata, ki bi prostor hermetično tesnila.

Približen predračun za izdelavo zaklonišča A je znašal od 2,000.000 do 2,300.000

¹⁰ Po predpisih Uredbe je bila vsaka državna ustanova dolžna poskrbeti za varnost svojih zgradb oziroma za pridobitev kreditov, s katerimi bi predvideno varnost dosegli. Pregled nad odobrenimi vsotami in obračuni naj bi se izvajal po določbah Zakona o državnem računovodstvu. Ta predpis pa se ni nanašal na Skupščino, saj je po § 128 Zakona o poslovnem redu sama preko Administrativnega odbora, ki je bil zavezan o stanju poročati vsak tretji mesec, izvajala kontrolo in pregled nad skupščinskimi računi. – AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, brez številke (Narodna skupščina na predsednika Skupščine, 15. 6. 1939).

dinarjev, za delno izdelavo zaklonišča A – zaklonišče B – pa od 1,200.000 do 1,400.000 dinarjev. Okvirni predračun je pokazal, da je vsota pod dovoljeno mejo stroškov, odobrenih za izdelavo zaklonišča (3% od vrednosti zgradbe), seveda pa ni zajela nabave zaščitnih mask in oblek. Nakup mask (500) in zaščitnih oblek (40–50) za poslance, uradnike in druge uslužbenke, ki bi ostali na delovnem mestu, je bil predviden za čas po sporazumu z Osrednjim odborom pri Inšpekciji kopenske obrambe.¹¹ V drugi polovici junija 1939 je predsednik Narodne skupščine projekt podzemnega zaklonišča poslal Odboru mesta Beograd za zaščito pred zračnimi napadi oziroma Osrednjem odboru pri Inšpekciji kopenske obrambe v ocenitev in potrditev, saj je skupščina želela čim hitreje začeti s prvimi koraki za udejanjenje projekta – zagotoviti si potreben kredit in nadaljevati s konkretno akcijo, skladno z vsemi predpisi.

Po podpisu sporazuma Cvetković – Maček 26. avgusta 1939, ki je pomenil temeljito revizijo veljavne oktroirane ustave, je bila z uporabo prerogativa krone po § 116 ustave skupščina razpuščena. Toda slednji akt na videz ni zmotil nadaljnjih priprav na vojno. Te so nemoteno tekale naprej ... Septembra 1939 so se skupščinski delegati udeležili sestanka pri Inšpekciji kopenske obrambe, ki je potekal pod predsedstvom divizijskega generala Ristića. Na sestanku so govorili tudi o skupščini; sprejeta je bila odločitev, da bo treba zgraditi zaklonišče v skupščinski stavbi, hkrati pa sta bila zaradi pravočasnih priprav na prilagoditev vojnim razmeram predsednika Narodne skupščine in senata pozvana, naj čim prej določita nadomestno mesto, kjer bi se v primeru vojne nevarnosti odvijala zasedanja.¹² Ministru vojske in mornarice naj bi skupščina posredovala seznam za primer vojne in zračne nevarnosti strokovno-tehnično ustrezno podkovanega osebja, ki ga je bilo treba razbremeniti vseh ostalih vojnih obveznosti.¹³

Ostati v Beogradu ali ne?

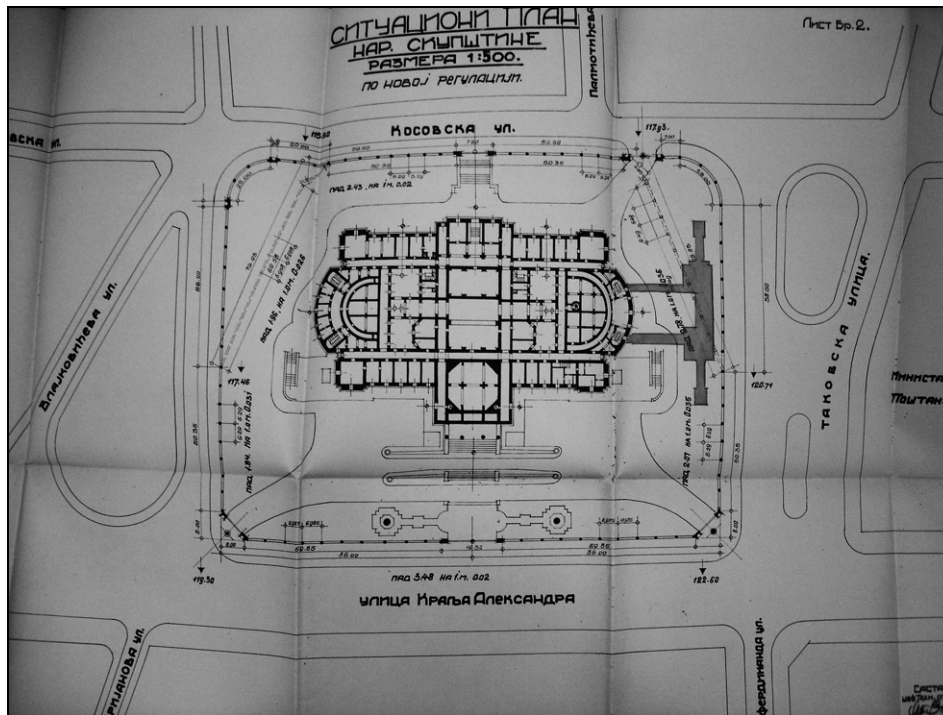
Druga svetova vojna je medtem že izbruhnila, psihoza je rasla in začelo se je muditi. Ker načrt za izgradnjo zaklonišča, ki ga je skupščina poslala v potrditev Inšpekciji kopenske obrambe, še ni bil potrjen, in ker mesto evakuacije skupščine še ni bilo izbrano, so člani odseka 16. septembra 1939 predlagali, da se v skupščinski zgradbi pripravi začasno zaklonišče za 10–15 oseb, ki bodo zadolžene za varnost zgradbe v primeru evakuacije. Odborniki so menili, da bi bil najugodnejši prostor za ta namen sprednji del kleti pod bifejem, saj je bil to najgloblji prostor v zgradbi in najbolj zaščiten del zgradbe z močnimi zidovi; prepričani so bili, da bi tovrsten poseg terjal zgolj »minimalne izdatke«, kar je potrdil tudi okvirni predračun.¹⁴

¹¹ Prav tam.

¹² AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 8 in 12.

¹³ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 11.

¹⁴ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 13. Glede na okvirni predračun bi morala Skupščina za izdelavo začasnega zaklonišča odšteti 26.400.- dinarjev. – AJ 72 (skupščina), Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 14.

Slika 1: Floris Doma Narodne skupštine z vrisanim načrtovanim zakloniščem ob Takovski ulici.

Na osnovi § 129 Zakona o poslovnem redu v Narodni skupščini in predloga skupščinskih delegatov, zadolženih za zaščito pred zračnimi napadi, je predsednik skupščine 20. septembra 1939 odredil, da se pripravijo in izvedejo dela gradnje začasnega zaklonišča v kleti pod bifejem. Odredil je režijsko komisijo, ki naj bi spremljala potek del, predvsem kar zadeva samo nabavo materiala in glede finančnega poslovanja; v komisiji so bili imenovani delegati in njihovi namestniki, ki jih je predsednik pooblastil že junija 1939, kot tudi višji svetnik Jovanović in njegov namestnik Hristić. A s to odločitvijo skupščina seveda ni rešila ničesar, potrebno je bilo pristopiti k realizaciji celovite rešitve, za katero pa niso vedeli, kako se je lotiti. Odgovora Inšpekcije kopenske obrambe še ni bilo. Naslednje dejanje se je odvrtelo več kot štiri mesece kasneje ...

V začetku leta 1940, 7. februarja, je bila končno sestavljena Komisija za izdelavo zaklonišča v Narodni skupščini, ki naj bi proučila skupščinsko zahtevo. Komisija se je sestala v pisarni inženirsko-tehničnega oddelka ministrstva vojske in mornarice 10. februarja 1940 in proučila predloženo gradivo. Člani so se strinjali, da je najprej treba odgovoriti na vprašanje, ali bo v primeru vojne skupščina ostala in delala v svoji zgradbi v Beogradu, ali bo evakuirana na lokacijo izven mesta. Na podlagi izkušenj je bilo prisotnim na sestanku jasno, da so točke, kot je Narodna

skupščina, strateško zelo pomembne, in da so v vojnem času lahko bombardirane večkrat v enem dnevu. Sklep se je ponujal sam od sebe – v primeru vojne bi bilo vsakršno delo v skupščini onemogočeno, saj bi poslanci večino dneva tekali iz dvorane v klet oziroma bi dan lahko preživel v zaklonišču, torej bi bilo sprejemanje posameznih pomembnih in usodnih sklepov povsem onemogočeno. V nadaljnji razpravi so člani komisije poudarili, da bi imela tovrstna kletna zaklonišča kljub relativno velikemu finančnemu vložku karakter hišnih prostorov – primerna bi bila zgolj za osnovno zaščito, kot taka pa nikakor ne bi ustrezala za plenarna zasedanja. Zaradi predvidevanj, da bi bila za absolutno varno zaklonišče potrebna prevelika sredstva, se je komisija naposled odločila za evakuacijo Narodne skupščine. Prepričana je bila, da bi za isti denar lahko dobili nadomestne prostore za delovanje skupščine, nastanitvene prostore in ustrezno zaščito – racionalno in dobro zaklonišče.

Za primer, da bi se skupščinsko delo nadaljevalo v Beogradu v zgradbi na Kralja Aleksandra ulici, je komisija priporočila izgradnjo več (3–4) samostojnih zaklonišč, projektiranih za neposreden zadetek bomb, težkih najmanj 500 kg, – t. i. močnih zaklonišč. S podzemnimi hodniki naj bi ta zaklonišča povezali z zgradbo, da ljudem ob alarmu ne bi bilo treba na ulico. Komisija za izdelavo zaklonišča v Narodni skupščini je seštevila s priporočilom o odstopu od ideje o gradnji dragega močnega zaklonišča, kot veliko bolj optimalno je ocenila idejo o evakuaciji glavnine skupščinskega kadra ter o gradnji le t. i. srednjega zaklonišča v beograjski zgradbi (na južnem delu glavne fasade z dvema vhodoma) za osebe, ki bi v času vojne poslovalo v stavbi.¹⁵

Inšpekcija kopenske obrambe je negativno mnenje, ki ga je podala komisija za izdelavo zaklonišča v Narodni skupščini, skupščini poslala 2. marca 1940, osem mesecev po tem, ko so bili načrti in elaborat za izdelavo zaklonišča poslani v odobritev.¹⁶ Glede na komisijske pripombe je šef skupščinskega tehniškega odseka pozval k čim prejšnji odločitvi, ali bo Narodna skupščina zasedala v Beogradu ali ne, in glede na to k določitvi vsega potrebnega za evakuacijo, izgradnjo zaklonišča in zaščito poslancev ter osebja.¹⁷ Odločitev je pospešil Štab teritorialne zračne obrambe / Direkcija za pasivno zaščito, ki je 12. aprila 1940 po odredbi ministra vojske in mornarice izdal akt o evakuaciji Narodne skupščine v primeru vojne v Vrnjačko banjo.¹⁸ Odločitev je končno padla in v naslednjih mesecih so sledile priprave na selitev.

¹⁵ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, brez številke (Komisijsko poročilo o izradi sklonišča za Narodno skupščino, 17. 2. 1940).

¹⁶ »Zamuda« je morda bila tudi posledica dejstva, da je skupščina bila razpuščena, a je 18. 2. 1940 Namestništvo izdalo Uredbo o volitvah narodnih poslancev za Narodno skupščino, na podlagi česar je bilo mogoče sklepati o možnih skorajšnjih novih volitvah in sklicu nove skupščine. Do volitev nato sicer ni prišlo. – Ferdo Čulinović: Državopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. I XX. vijeka. Zagreb 1953, str. 302.

¹⁷ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 26.

¹⁸ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 5.

Evakuacija skupščine v Vrnjačko banjo

Poleg podrobnosti okrog kraja nastanitve in tamkajšnje infrastrukture je bil izdelan tudi »spisek najpotrebnejših oseb za evakuacijo Narodne skupščine«, ki bi bile na novo lokacijo preseljene skupaj s poslanci. Na t. i. administrativnem seznamu je bilo 45 oseb, dve iz Kabineta predsednika skupščine, šest iz splošnega oddelka (načelnik, šef personala, uslužbenci), šest iz računovodstva in blagajne (šef, blagajnik, uslužbenci), štiri iz Tehniškega odseka (šef, strojnik, električar, mehanik), šest iz Stenografskega biroja (šef, pomočniki in stenografi), šest daktilografov, tri osebe iz Ekonomata (ekonom in uslužbenci), sedem iz vrst osebja in pet uslužbencev – odbornikov.¹⁹

V sklopu priprav na evakuacijo Narodne skupščine je bila izdelana tudi specifikacija gradiva posebne vrednosti, določenega za preselitev na novo lokacijo. Za selitev je skupščina spomladi 1940 naročila najprej 100 zabojev, jeseni istega leta pa še 100.²⁰ Želela je, da so zaboji izdelani iz suhega, prvovrstnega lesa z okrepljenim spodnjim delom, dvakrat prebarvani v maskirni – olivni barvi, s tekočimi številkami na vidnem mestu v beli barvi, stranice naj bi bile opremljene s čvrstimi držali iz vrvi.²¹

Splošni oddelek je moral za evakuacijo pripraviti material, ki ga je dobila skupščina za plenum, a na zasedanju še ni bil predstavljen, in material, ki je bil na plenumu že predstavljen, a zaradi razpustitve Narodne skupščine ni bil poslan odborom. Nadalje so bili za evakuacijo predvideni vsi akti, zakonski predlogi, predlogi uredb, konvencij itd., ki so bili predstavljeni plenumu in poslani odborom, a se o njih na zasedanju ni podrobneje razpravljalo. Iz arhiva Splošnega oddelka je bilo za evakuacijo potrebno pripraviti delovodne protokole zadnjega sklica, razne registre od leta 1931, pečate in potrebno število novih obrazcev delovodnega protokola in registra ter najpotrebnejši pisarniški material. Iz arhiva je bilo treba nadalje izdvojiti vse pomembnejše odločitve administrativnega in finančnega odbora ter zadnji originalni proračun z vsem prilogami. Iz Kadrovskega odseka so za evakuacijo pripravili osebne dosjeje aktivnih in upokojenih uradnikov in uslužbencev Narodne skupščine, vse plačilne izpiske in druge dokumente o finančnih izkazih, ter malo blagajno. Ekonomat je bil zadolžen za pripravo rezervnega pisarniškega materiala in pisalnega pribora. Tehnični odsek je pripravil orodje, nekoliko rezervnih telefonskih aparatov in telefonsko garnituro z dvojnim aparatom, baterije idr. Stenografski biro je za evakuacijo pripravil registre s pomožnimi indeksi, komplet stenografskih beležk od Ustavodajne skupščine dalje, razmnoževalne stroje z rezervnimi zalogami barve, pisalne stroje z rezervnimi trakovi, večje količine papirja in drugega pisarniškega materiala. Administrativni in finančni odbor sta za evakuacijo pripravila delovodne protokole in registre ter

¹⁹ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 112/40.

²⁰ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 38.

²¹ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, brez številke (Uslovi za izradu sanduka namenjenih Narodnoj skupščini, 20. 4. 1940).

zapisnike zadnjega zasedanja ter vse odločitve teh dveh odborov. Verifikacijski odbor je za selitev pripravil delovodne protokole in registre z zapisniki zadnjega zasedanja, tabelarne preglede obračunov zadnjih volitev Glavnega volilnega odbora in odloke ter zapisnike zadnjega Državnega odbora in zadnjega glavnega volilnega odbora s sumarnimi obračuni po srezih in okrožjih s številom glasov kandidatov z vseh list ter podatki o njihovih namestnikih.²²

Zaradi boljše preglednosti in lažje organizacije so odgovorni naročili, da je zaboj treba oštevilčiti in za vsakega posebej v treh kopijah zapisati spisek stvari, ki so v njem; en spisek bi pritrdili na notranji del pokrova, druga dva pa bi predali načelniku Splošnega oddelka Narodne skupščine. Ukazano je bilo, da je iz spisikov potrebno narediti kratek sumarni pregled vseh dokumentov s številko evakuacijskega zaboja, v katerem se določene stvari nahajajo. Po en primerek sumarnega spiska s posameznimi spiski naj bi spravili v kuverte, v katerih bi bil tudi podatek, v kateri sobi se nahaja posamezni zaboj za selitev, oziroma v kateri sobi se nahajajo prazni zaboji s spiski stvari, potrebnih za selitev. Zapečateni kuverti s temi podatki bi bilo treba za primer nevarnosti in potrebe predati vsakemu dežurnemu uslužbencu.²³

Le dobra dva meseca pred napadom sil osi na Jugoslavijo, 28. januarja 1941, je Narodna skupščina dobila poziv ministrskega sveta, ki se je nanašal na izgradnjo zaklonišča na nadomestni lokaciji. Administrativni odbor tega organa je prosil, da skupščina »hitro sporoči«, ali bo na dodeljeni lokaciji sama poskrbela za načrte in izgradnjo zaklonišča, ali bo to nalogo prepustila ministrstvu za gradbeništvo. V primeru, da bi se skupščina odločila, da izdelavo elaborata in zaklonišča prepusti ministrstvu za gradbeništvo, naj bi nemudoma posredovala podatke o potrebni velikosti zaklonišča in o tem, kje naj bo to locirano, ter podatke, kolikšno vsoto lahko namenijo za gradbena dela.²⁴

Skupščinski Odsek za zaščito pred zračnimi napadi je 17. februarja 1941 Predsedstvu ministrskega sveta poslal poročilo, v katerem je sporočil, da je Komisija iz predstavnikov senata in Narodne skupščine s skupščinskim inženirjem – arhitektom obiskala Vrnjačko banjo ter si ogledala nadomestno zgradbo – hotel Ko-op – ter okolico. Komisija je ugotovila, da stavba z dvoranami in ostalimi prostori lahko zadovolji potrebe senata in skupščine tako v smislu zasedanja kot tudi v smislu namestitve in delovanja samega administrativnega aparata, da pa v zgradbi ni dovolj kletnih prostorov, ki bi lahko koristili kot zaklonišča. Pod hotelom se je sicer raztezala velika površina, vendar kletni prostori zaradi podzemne vode za zaklonišča niso bili ustrezni. Ker se je za nadomestno zgradbo dvigal hrib Aleksandrovo, se je porajala ideja, da bi zaklonišče lahko izdelali v sami vzpetini, vendar banski inženir skladno z banskimi predpisi zaradi vodnih virov, lociranih na tem področju, ni dovoli posegov z eksplozijo. Dodal je, da bi bil tak projekt tudi

²² AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, brez številke (Navodila za primer evakuacije Narodne skupščine iz Beograda).

²³ Prav tam.

²⁴ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 5.

zelo drag in v krajšem roku težko izvedljiv. Primernejša rešitev se je zdela gradnja armiranobetonskega zaklonišča za 500 oseb (senat, skupščino, uslužbence, varnostnike in osebe) pod dvoriščem hotela, ki je obsegalo okrog 700 m². Po oceni inženirja bi projekt stal okrog 1.000.000 dinarjev. Za izpeljavo poslov bi bilo treba oblikovati režijski odbor, ki bi bil sestavljen iz enega predstavnika senata, dveh predstavnikov skupščine, od katerih bi bil en inženir, enega predstavnika ministrstva za gradbeništvo in banskega šefa tehniškega oddelka. Tako sestavljen odbor bi moral skrbeti tudi za opremo zaklonišča in nadomestne stavbe ter nemoteno delo senata in skupščine.²⁵

Ker se je izkazalo, da Narodna skupščina na pragu vojne ni razpolagala s finančnimi sredstvi za gradnjo zaklonišča, in da je bil kredit, predviden za ta projekt, brisan iz osnutka proračuna, se je skupščinski Odsek za zaščito pred zračnimi napadi konec februarja 1941 obrnil na Ministrstvo vojske in mornarice.²⁶ Odgovor je pripravil Štab teritorialne zračne obrambe: »Predstavniki Predsedništva Kraljevske Vlade na današnjim sednicama Središnjeg odbora, – nije tražio kredit za navedene svrhe, niti je ovo urađeno pismenim predlogom, te stoga kredit za Senat i Skupštinu nije mogao biti dodeljen. Mišljenja sam, da se potreban kredit za ovu svrhu naknadno traži preko ove Komande, koja će sve potrebno preduzeti po istaknutom pitanju.«²⁷ Pred izvedbo se je tako spet zapletlo, denarja za projekt ni bilo in realizacije še ni bilo na obzoru ...

(Ne)resnost priprav na totalno vojno?

Februarja 1941, v času najhujšega nemškega pritiska na Jugoslavijo, v dneh, ko sta se zunanji minister Cincar Marković in ministrski predsednik Cvetković sestala z Ribbentropom in Hitlerjem, ko se je pripravljalo tajno srečanje med Hitlerjem in knezom namestnikom Pavlom, ko so nekateri politični krogi državo že odpisali,²⁸ jugoslovanska skupščina še vedno ni bila zares pripravljena na morebitno vojno. Načrtovanja so nedvomno bila dolgotrajna, pristop kompleksen in natančen, a resne vneme po dejanski realizaciji ni zaznati. Podrobni načrti, ki so v detajle razdelali sistem evakuacije z opremo in posebnimi zaboji vred, so bili višek in skrajni domet skupščinskih priprav na vojno. Do realizacije načrtov ni nikdar prišlo, zanje niti ni bilo denarja. Razloge temu lahko po eni strani iščemo v samem ustavnem pomenu in vlogi skupščine, ki je bila v svoji avtonomiji omejena, saj je ustava ustvarjala zgolj »fikcijo« o delitvi oblasti na zakonodajno, sodno in izvršno. Ključno vlogo pri vseh je namreč ohranjal monarh. Parlament tako gotovo ni bil eden ključnih političnih faktorjev v »parlamentarni monarhiji«.²⁹ Po drugi strani pa

²⁵ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 42.

²⁶ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 43.

²⁷ AJ 72, Odbor za zaščito pred zračnimi napadi, št. 377.

²⁸ Bojan Godeša: Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana 2011.

²⁹ Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana 2007.

je skupščina na predvečer vojne bila celo razpuščena in sploh ni odločala o državni vojno-nevtralnostni politiki. »Namesto« nje je za zaprtimi vrati sklepal ustavno neobstoječ »kronski svet«. Poleg tega, da je bila »pogrešljiv« faktor, je torej dejansko niti ni bilo. In le čemu bi skrbeli za nekaj, česar ni in je v napetih časih celo bolje, da ne obstaja. Skupščinske priprave na vojno so tako v vsej širokopoteznosti in papirnati dovršenosti bile zares zgolj in samo »papirnate«; zadnji pokazatelj pomena parlamenta v tridesetih letih 20. stoletja.

Mojca Šorn, Jure Gašparič

NATIONAL ASSEMBLY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AT THE BRINK
OF WORLD WAR II: AIR-RAID PREPARATIONS AND EVACUATION

S u m m a r y

Already at the end of World War I the European countries were well aware that in the future military strategy and military conflicts would gain completely new dimensions and that not only soldiers at the fronts would be the targets of airstrikes. The article discusses the war preparations of the Yugoslav National Assembly, starting in the middle of 1939, only shortly before it was dissolved. In September 1939 a decision was reached that a shelter would have to be constructed in the Assembly building itself. Simultaneously, due to timely preparations for the adaptation to wartime situation, the presidents of the National Assembly and Senate were called upon to promptly specify alternative facilities where Assembly sessions could be convened in case of war. In February 1940 the Commission for the construction of the shelter in the National Assembly agreed on the suitability of the idea that the majority of the Assembly staff should be evacuated, that a safe shelter should be constructed at an alternative location, and that only a so-called central shelter for the personnel located in the capital in a time of war should be built in the Belgrade Assembly building. Shortly before the Axis Powers launched an attack against Yugoslavia, a decision was reached that in case of war the National Assembly would be evacuated to Vrnjačka banja. The planning certainly took a long time, the approach to the issue at hand was complex and meticulous, but there was no enthusiasm for the actual realisation of the plan. Similar schemes, focusing in detail on the system of evacuation, were the climax and the ultimate range of the Assembly's war preparations. The plans were never realised, nor were any funds available for the task. On one hand the reasons for this can be sought in the very constitutional significance and role of the Assembly, which was certainly not one of the key political factors in what was otherwise officially a »parliamentary monarchy«. On the other hand, at the eve of the attack the Assembly was even dissolved and it was not involved in the decisions about the country's war and neutrality policy. Thus not only was the Assembly »dispensable« – it was in fact non-existent. Therefore the preparations for war, drawn up by the Assembly in all their large-scale perfection, were only and merely drawn up on »paper« – which was the ultimate indicator of the significance of the parliament in the 1930s.